

PÉNTEK JÁNOS Évfordulók a Magyar nyelv évében

Van egy jól érzékelhető és bizonyítható lüktetése a nyelv történeti változásának. A nyelvtörténet ebben a lüktetésben korszakokat határol el, ilyeneket feltételez. Nem meglepő az sem, hogy a korszakok határait többnyire történelmi fordulópontokhoz köti: ősmagyar kor az önálló lét kezdetétől a honfoglalásig, ómagyar kor ettől számítva a mohácsi vészig, a következő – kivételes – korszakhatár a felvilágosodás kezdete, 1772, ettől már újmagyar korról beszélünk, a legújabb, a máig tartó korszak az elmúlt kilenc évtized, 1919–20-tól napjainkig. Ha az idő lüktetésében okozati kapcsolatokat keresünk, igazolható a feltételezés, hogy a nagy történelmi fordulópontoknak nyelvi következményei is vannak, pontosabban: más helyzetbe kerülve a nyelv beszélőinek nyelvi léte is megváltozik.

Az újmagyar kor kezdetének időpontja jelzi, hogy évszámmal kevésbé pontosan megjelölhetően ugyan, de az európai vagy akár a magyar szellemi áramlatok, gondolati hullámok hasonló lüktetést mutatnak: a reneszánsz és a humanizmus, a felvilágosodás az előző koroktól eltérően vélekedik a nyelvek viszonyáról, a nyelv lehetséges szerepeiről, magáról a nyelvről. Mindezek mögött nem nehéz fölfedezni sem az egyes korok ideológiáját, sem a technikai lehetőségek tökéletesedését: a könyvnyomtatás sajátos nyelvi igényeit és hatását, az európai nyelvek és kultúrák egymáshoz való igazodását, az oktatás és a tudomány terjedését a nemzeti nyelvek körében.

Az események és az ideológiák emberekkel és közösségekkel kapcsolatosak, személyiségek képviselik és jelenítik meg őket, művek és intézmények, amelyek nagyobb távlatban határozzák meg a nyelvi változás irányát. 1993 decemberében az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éves évfordulóján Marosvásárhelyen megrendezett jubileumi konferencián Aranka Györgyre, Erdély Kazinczyjára emlékeztünk (előadó volt többek között Benda Kálmán, Benkő Loránd, Benkő Samu, F. Csanak Dóra, Éder Zoltán, Pomogáts Béla és Szathmári István). Most maga Kazinczy került az emlékezés középpontjába, elsősorban rá, az ő születésének 250. évfordulójára hivatkozva tekintjük ezt az esztendőt a Magyar nyelv évének.

Annak tekinthetjük-e? A magyar nyelv hétköznapijait éljük, ki így, ki úgy Kolozsváron, Budapesten, Dunaszerdahelyen, Komáromban, Beregszászon vagy Szabadkán.

Intézményessé vált már régóta a *Magyar nyelv hete* rendezvénysorozat, nálunk Erdélyben az ünnepnapoknak szánt a *Magyar nyelv napjai*: ebben az évben mindkettő megnyitására egy időben, április 24-én került sor Széphalmon és Kézdivásárhelyen. Devalválódnak-e az ilyen *napok, hetek*, indokolja-e más is, hogy ebben az évben a magyar nyelvre, a magyar nyelv évfordulóira és mindennapjaira figyeljünk?

Ha az újmagyar korban Kazinczyt magát tekintjük meghatározó személyiségnek, akkor a középmagyar kor kezdetén, a Mohács körüli időkben Sylvester Jánosra kell felfigyelnünk: miközben a korszakhatárnak tekintett Mohács sötét másfélszáz év kezdete a nemzeti történelemben, az ő működése új kor ígérete a magyar nyelv történetében. Nagy fények és nagy árnyékok a Cs. Szabó László által talán éppen emiatt csodálatosnak nevezett XVI. században.

Sylvesternek sem születési, sem halála évét nem ismerjük pontosan. Tudjuk viszont, hogy 1527 az az év, amikor az ő közreműködése révén először jelennek meg nyomtatásban magyar nyelvű szövegek Krakkóban, pontosan 470 évvel ezelőtt pedig, 1539. június 14-én jelenik meg Sárváron nyelvtana, a *Grammatica Hungarolatina*, amelyvel joggal kapcsolta össze az idejű sárvári ünnepi konferencia a magyar tankönyvírás, a magyar nyomdászat és a magyar természetismereti szaknyelv kezdeteit is. Két évvel később, 1541-ben, Buda elestének évében jelenik meg az ő fordításában az *Újtestamentum*, disztichonokban *Az magyar nípnek...* szóló, gyakran idézett ajánlásával. A szellemi folytonosság jegyében Grammatikáját Kazinczy adta ki újra 1808-ban *A magyar régiségek és ritkaságokban*. Így emlékezik meg elfeledett, nagy elődjéről: „*egyike vala nemzetünk legtiszteltebb Herosainak*”, munkásságát pedig így értékeli: „*Ő vala az, aki, kilesvén nyelvünknek tulajdonságait, melyet ő előtte senki nem merénylött, ... annak törvényeit ... tudományos rendbe szedte. Ő végre az, aki, a tetrachordont elvetvén, fülünket azon mennyei zengzethez szoktatta, melyet a szépegű Hellász boldog fiai az Istenek magzatjaiktól tanultanak ...*” (idézi Balázs János: Sylvester János élete és kora, 1958, 378.)

Turóczi-Trostler József 1933-ban publikált tanulmányának már a címében „a magyar nyelv felfedezése”-ként értékeli Sylvester nyelvtanát. Ezt a „felfedezést” a mai nyelvtörténet úgy tekinti, hogy Kelet-Közép-Európában első kísérlete egy nemzeti nyelv leírásának (vö. Magyar nyelvtörténet, 2003, 584). Sylvester grammatikáját előmunkálatnak tekintette bibliafordításához, és közben megtörténik a ma már naivnak tekinthető rácsodálkozás arra, hogy a magyar nyelvnek is van nyelvtana, az összehasonlítható, sőt összevethető a latinnal, a göröggel. Ezzel elindul az a folyamat, amelyet a grammatikatörténet a nyelv „szabványosításá-

nak” nevez, és amelyet ma úgy kell értékelnünk, hogy elindul az írott nyelv, az irodalmi nyelv kialakulása, szabályainak leírása és fokozatos kodifikálása, a nyelvi egységesülés és felemelkedés. Ennek hatásaként következik azután be fokozatosan a beszélt nyelv közös változatának, a köznyelvnek a kialakulása.

Mindez része az általánosabb európai folyamatnak, amely a provanszál, az olasz nyelv leírásával kezdődött. A vulgáris nyelvek fokozatos kibontakozása, kiszabadulása a latin kereteiből versengést indít el közöttük: Sylvester is büszke önérzettel állapítja meg Grammatikájában, hogy a ragozás gazdagságát tekintve a magyar minden más nyelvet felülmúl. Az *Új Testamentum*hoz ajánlasként írt disztichonok a magyar nyelvnek azt a szinte véletlenül felfedezett képességét demonstrálják, hogy nyelvünk időmértekes verselésre is alkalmas. Szintén ilyen naiv rácsodálkozásnak láthatjuk ma már azt a bibliafordításához fűzött filológiai fejtegetést, amelyben arról ír, mennyire megszokott a magyar nyelvben is az a fajta képes beszéd, amellyel a biblia oly gyakran él. „*Az ilyen besziddel tele az szent írás, mellyhez hozzá kell szokni annak, az ki azt olvassa. Könnyü kediglen hozzá szokni az mü nípünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszidnek neme. Il ilyen besziddel naponkid valo szolásában. Il inekben, kiváltkippen az viráginekben, mellyekben csudálhattya minden níp az Magyar nípnek elmijnek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb, hanem Magyar poesis.*” (idézi Balázs János: i. m., 1958, 279.)

Grammatikájában Sylvester külön fejezetben foglalkozik a helyesírással. Ebben először jelenik meg a kétféle elv dilemmája: csak a kiejtést kell-e követnie az írásnak, vagy az értelmet is tükröztetnie kell-e? Sylvester fogalmazza meg elsőként az utóbbi igényét, ahogy ma nevezzük: a szóelemzés elvét. Ez az elv a XVII. században válik tudatossá, határozottá az erdélyi Geleji Katona István és Misztótfalusi Kis Miklós munkásságában, annak felismerése, hogy ez az alapja nemcsak az írás „értelmességének” és érthetőségének, de az írott nyelv viszonylagos egységének is. A vita csak a XIX. század első felében zárul le. Utolsó fejezete, amelyben Kazinczy is szerepet játszott, a „jottista–ipszilonista” háború. A XVI. század első felében a két elv versengésének kevésbé volt felekezeti vagy regionális háttere, később azonban úgy is megjelennek ezek az elvek, hogy az egyiket inkább a katolikusok és a dunántúliak követik, a másikat inkább a protestánsok és a tiszántúliak, erdélyiek. Kazinczy korában Révai Miklós képviseli a jottista tábor (a *látja* írásmóddal), a másikat Verseghy Ferenc (*láttya*). Kazinczy tekintélyének is szerepe volt abban, hogy a Magyar Tudós Társaság első helyesírási szabályzata a jottisták elvét szentesítette.

Ma meglepődhetünk azon, hogy Sylvester János a magyar nyelvet saját *í-ző* nyelvjárásában fedezte fel! Ebben a nyelvjárásban fordította le az Újszövetséget is. Az ő korában ez nem is történhetett másként: a magyar nyelv akkor a területi nyelvjárásokban élt. Ebből több minden következik: az egyik annak az elismerése, hogy előbb voltak a területi nyelvjárások, mint az irodalmi nyelv és a köznyelv. Hogy a nyelvjárások (általában *a dialektusok*) teljes értékű nyelvváltozatok; és hogy a nyelvjárások az irodalomnak is nyelvváltozatai lehetnek. Erre maga a *népköltészet* a bizonyíték, de a szépirodalom jelentős része is, vagy az olyan, a XX. században már kivételes „regionális” költők, mint a moldvai Lakatos Demeter.

Két és fél évszázad elteltével, de még Arany és Petőfi előtt, Kazinczy és általában a felvilágosodás kora a nyelvjárásokról másképpen vélekedett: az író, az irodalom arisztokratizmusát ő a nyelvre is kiterjesztette. A nyelv nem irodalmi változataival szembeállította az író nyelvét, a „Könyvek” nyelvét, forrásként, inspirálóként sem számolt az „Élet” nyelvével (ezek Kazinczy szavai). A „Könyvek” magyar nyelvét úgy alakították, hogy az a nyelvjárások szempontjából „kiegyensúlyozott” legyen, semmiképpen ne jelenhessenek meg benne olyan „szélsőséges” sajátosságok, mint pl. Sylvester *í-zése*. Legalább egy ponton ezt a törekvést túlzottnak lehet tekinteni: sem abban a korban, sem ma nem lehet „kirívó” nyelvjárásúnak tekinteni a kétféle *e*, a nyílt *e* és a zárt *ë* megkülönböztetését. A magyarul beszélők többsége még ma is ezzel a két beszédhanggal tanulja meg anyanyelvét, a magyar helyesírás mégsem ismeri (a finntől eltérően, amelyben kodifikált a kétféle *e*), a közösnek tekintett beszélt változat is szinte teljesen és egyre inkább mellőzi. Noha ez a kérdés Kazinczy korában még nem zárult le véglegesen, de neki is, Révainak is, az erdélyi Gyarmathinak is szerepe volt abban, hogy a kétféle *e* megkülönböztetése kiszorult a helyesírásból (bizonyára leginkább azért, mert sem Kazinczynak, sem Gyarmathinak nem volt meg a saját beszélt nyelvében). És ezen már sem a később ezt pártoló helyesírások, sem Kodály Zoltán fellépése nem volt képes változtatni.

Kazinczynak a nyelvre is kiterjesztett szellemi arisztokratizmusa az egységesülés és a felemelkedés irányában hatott, hosszabb távon azonban szerepe volt abban, hogy a magyarok nyelvi tudatában kialakult és a mai napig is él a nyelvváltozatoknak egy vélt érték szerinti rangsorolása. Ezért mondhatta Lotz János, hogy a magyar – más nyelvekhez viszonyítva – túlságosan „köznyelvközpontú”, a szakma és a nagyközönség jelentős része nemcsak ismeri – tehetjük ehhez hozzá –, hanem misztifikálja is a kodifikálással egyre inkább leszűkített, kimerevített, a változatosság színeitől megfosztott köznyelvet. Akárcsak a nyelvekre, a nyelvváltozatokra nézve is el kell ismer-

nünk, hogy nincsenek közöttük értékesek és értéktelenek. Ennek alapján a mai nyelvhasználatban is a természetes változatosságot, a változatosságban megvalósuló összhangot lehet eszményinek tekinteni.

Az évfordulókra és a művekre, személyiségekre visszatérve: ennek az évnek a legutolsó napján lesz 350 éve Apáczai Csere János halálának. Apáczai jelképes, emblematikus alakja a magyar oktatás és nevelés történetének. Azonban az ő alkotása is elsősorban a magyar nyelvhez kapcsolódik. A Magyar Enciklopédia, amelynek megjelenésére öt évvel ezelőtt emlékeztünk (Magyarul megszólaló tudomány, 2004), hasonló jelentőségű, mint Sylvester grammatikája és bibliafordítása. A magyar nyelv már „fel volt fedezve” a nyelvelírás számára, megkezdődött írott változatának szabványosítása. Erejét, életképességét olyan művek bizonyítják, mint Károli Gáspár bibliája, Balassi Bálint költészete, Pázmány Péter prózája. Mindezeket a próbákat a magyar nyelv már fényesen kiállta. De a tudományok számára még idegen volt, nem lehetett tudni, alkalmas-e az elvont tudományok, a természettudományok megszólaltatására és közvetítésére is. Ennek az Enciklopédia volt az első jelentős próbája.

És próba volt Apáczai számára is, aki álmatlan éjszákain már-már reménytelennek látta vállalkozását. Az Enciklopédia latin nyelvű előszavában ír erről: „...*minden gondolatomat az a vágy foglalta le, hogy segítek szülőhazámon. Ezért nekidühödtem az írásnak, és – első kísérletképpen – hozzáláttam, hogy mindenfajta tudományágból magyar nyelvre fordítsak valamit. De amikor a nyelv nagyfokú szegénysége és sivársága már a küszöbről riasztó látványként tárult elém, megkezdett munkámat legott abbahagytam.*” Az önbizalmat és bátorítást Theodorosz Gazától kapja, akitől megtudja, hogy a latin kezdetben maga is „szegény és sivár” volt, amikor Arisztotelésznek az állatokról és növényekről szóló görög szövegeit először kellett ezen a nyelven megszólaltatnia. Gaza világosítja meg, hogy „... *a dolgok neve olyan, amilyent a névadók tetszése szabott rájuk. Nevet adni pedig minden időben egyformán szabad. El sem képzelhető, hogy jöhet valaha olyan idő, amikor akár új dolgok feltalálása, akár új nevek adása megszűnnék.*” Ez a példa adja meg számára a végső bátorítást: „*Ki sem lehet mondani, hogy szavai mekkora önbizalommal, lelkesedéssel és bátorsággal töltötték el szívemet, úgy, hogy így gondolkoztam: ami Gazának latin városban, görög származása ellenére nemcsak, hogy nem volt tilos, hanem amint látom, minden tekintetben nagy hasznára is volt maguknak a latinoknak, azt énnekem, amikor saját anyanyelvemről van szó, tulajdonképpen nemcsak, hogy szabad megtennem, hanem*

égetően szükséges is. Ezért erősen föltettem magamban, hogy ha a jóságos és hatalmas Isten néhány esztendő elteltéig megnyújtja és meghosszabbítja életem fonálát, nem halok meg addig, míg magyar nyelven nem közlöm a magyarokkal az összes tudományokat.” (Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. 1977, 76–79.)

Az Enciklopédia jól tükrözi, mely területeken volt ekkor szegényesebb, és mely területeken gazdagabb a magyar nyelv: az elvont gondolkodás kategóriáinak magyar elnevezései hiányoztak elsősorban, ezeket kellett megalkotni, de viszonylag bőségebb akkor, ha a földi dolgokról vagy „a csinálmányokról” kellett értekezni. A magyar nyelv, akár annak Apáczai számára otthonosabb székely táji változata, a természetismereti, a tapasztalati tudást tükrözte a mindennapi, a praktikus dolgokról, ezért jóval könnyebb a földművelésről, az állattartásról írnia, mint a logikai kategóriákról.

Ettől kezdve a tudomány számára már nem idegen a magyar nyelv, és a magyar nyelv számára nem idegen a tudomány. Fontos és bátorító volt ez a kezdet mindazok számára, akik a következő évszázadokban folytatják, kiteljesítik az Apáczai által elkezdett munkát: a magyar tudományos és szakmai terminológia megteremtését és kodifikálását, a tudományos stílus alakítását, a szabatos és pontos értekező próza követelményeinek kidolgozását. Ebben szintén fontos szerepe volt a felvilágosodásnak, Bessenyei nyelvi programjának, magának Kazinczynak, Erdélyben Arankáéknak, a polihisztor és tankönyvíró Brassai Sámuelnek, intézményként pedig egyre inkább az Akadémiának. A szaknyelvekkel válik teljessé a nemzeti nyelv, velük válik funkcionálisan teljessé és más nyelvekkel egyenértékűvé a magyar nyelv.

Nem lehet elsiklani afölött, hogy ezek a korai nagy művek tankönyvek voltak, az oktatás és a nevelés eszközei. Sylvesternek már nyomtatásban megjelent krakkói jegyzetei is oktatási, nevelési célúak, Grammatikája pedig szintén tankönyv is volt. A sárvári iskolában ő volt az iskolarektor, a nyelvtan pedig alapozó stúdiumnak számított. Szövegeiben számtalan jele van annak, mire nevelte tanítványait. Ma is idézhető az a latin nyelven írt ajánlás, amelyet a krakkói beszélgetésgyűjteményhez írt. Ennek utolsó disztichonja így hangzik (Berczeli A. Károly fordításában):

*„Gyűjtsd a tudást, mert látod, pusztul minden e földön,
És csak a szellemi kincs élheti túl a halált.”*

Bizonyára a magyar nyelvben felfedezett értékek, a jövő századokra kiható szellemi lehetőségek felismerése tette, tehette őt büszke, humanista patriótává. Nyelvtanában és a török elleni harcra buzdító költeménye-

ben vallotta meg, hogy „... *nincs szebb és édesebb, mint szeretni a' Hazát.*” (idézi Balázs i. m., 378.) Ennél jóval ismertebbek Apáczai oktatási és nevelési elvei. És patriotizmusa is, amely fő ösztönzője volt rövid, de termékeny életének. Fentebb már idézett szövegéből különösen az első mondat a meghatározó: „... *minden gondolatomat az a vágy foglalta le, hogy segítsék szülőhazámon.*”

Az erdélyiek Kazinczy korában is konzervatívabbak, „maradibbak” voltak, idegenkedtek az erőltetett nyelvújítástól, sőt elvileg is kétségbe vonták a mesterséges nyelvbővítés szükségességét és lehetőségét. A XVII. század után, amikor Erdély volt a magyar nyelv és a magyar művelődés központja, a fejedelemségnek pedig gyakorlatilag a magyar volt a hivatalos nyelve, a XVIII. században keleti provinciaként leginkább neki kellett nyelvileg is megszenvednie a birodalmi berendezkedés és a rekatolizálás következményeit, a német terjeszkedését és a latin megerősödését. Ennek ellenére Erdély sokkal inkább benne élt, benne élhetett a magyar nyelv folyamatosságában. A művelt erdélyi főurak a század végére sem felejtettek el magyarul, mint a magyarországi arisztokraták többsége. Sőt a kor legkiválóbb nyelvi és irodalmi teljesítménye ahhoz a Mikes Kelemenhez fűződik, aki a törökországi emigrációban úgy él benne a magyar nyelvben, annak erdélyi, székeletes változatában, mint senki más kortársai közül.

Ez az év történetesen Árva Bethlen Kata halálának is 250 éves évfordulója. Ő a nyelvileg is páratlan erdélyi emlékirat-irodalom utolsó jelentős képviselője. Udvari papja, Bod Péter (tíz évvel élte túl mecénását) pedig a korszak legnagyobb magyar tudósa, aki őrizte az előző század erdélyi örökségét, felbecsülhetetlen értékű lexikonában, a *Magyar Athenas*-ban magyar nyelven foglalta össze, örököltette meg az általa felkutatott, ismert hazai literátorokat. Magyar nyelvű egyháztörténetében a magyar nyelv művelését és fejlesztését szorgalmazza, hivatkozik Apáczai folytatás nélkül maradt úttörő munkásságára a tudományok magyar nyelvű művelésében és közvetítésében, és éppen ennek a kezdeményezésnek a folytatására, „a magyar nyelvnek ékesgetésére” társaság létrehozását javasolja. Bod Péter halálát (1769) már csak három év választja el az újnak számított kor kezdetétől, amelynek ő erdélyi elszigeteltségében is egyik előfutára volt.

Az Erdélyben jó két évtizeddel később létrejött Társaság nyelvi programjában, amely a Kazinczykéhoz hasonlóan a nyelv közös változatának kialakítására, a nyelv gazdagítására irányult, forrásként és példaként mindig a nyelvi hagyomány és a nyelvjárás szerepelt, és ellenérték az erőltetett, mesterséges újítást. 1791-ben, amikor

még csak a tervezése folyt az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak*, erről ezt írja Aranka: „*A magyar nyelv természeti édességén és kellemetességén felül ép és egész bő nyelv lévén ..., nem a nyelvet, csak a fejet kell bővíteni és szélesíteni. Ami bővítésre nyelvünkbe/n/ szükség legyen, kétség kívül csak a szókban, még pedig a mesterség, tudomány és játékbéli s hasonló szókban legyen.*” (Újabb elméletek. *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság Iratai*. 1955, 15.) A kortárs Benkő József hasonlóképpen vélekedik, száz évvel később pedig Brassai Sámuel, akinek a fővárosiak minduntalan szemére vetették, hogy „istentelen erdélyi dialectust” beszél, mintha Arankát idézné, amikor azt írja: „*Azt mondom hát, hogy aki ezt a szót: nyelvújítás, legelőbb gyártotta, vagy forgalomba indította, annak észújításra lett volna szüksége.*” (A nyelvújítás és Ballagi. 1881, 3.) Az a Brassai írja ezt, aki egyébként elszánt védelmezője volt a magyar nyelvnek, és kíméletlen volt, amikor nyelvi vétségekről mondott véleményét.

A Magyar nyelv évének erdélyi vonatkozású évfordulóhoz Körösi Csoma Sándor is hozzá tartozik, az ő születésének 225. évfordulója. Különös év egyébként az ő születési éve, 1784. Ebben az évben válik nyilvánossá II. József nyelvrendelete, és ehhez az évhez fűződik Herder jóslata. A felvilágosodás terjedő eszméinek körében mindkét eseménynek figyelmeztető, felrázó hatása volt: a magyar nyelv elhanyagolt, mellőzött állapotára hívták föl a figyelmet. Arra, hogy tisztázatlan használatának a jogi háttere a terjeszkedő és egyre inkább följé kerülő némettel és a még általánosan használt latinnal szemben, és arra is, hogy ebben az alárendeltségben és szűk használati körben elakadt az irodalmi nyelv évszázadokkal korábban elkezdett „szabványosítása”, egységesítése és kodifikálása, az anyanyelvűsítés, a modern szaknyelvek kialakítása. A nyelvvel kapcsolatos, szükségesnek vélt bizonyosságokhoz, a nemzeti tudathoz föltétlenül hozzátartozott az őshaza felkutatása is, a magyarság és a magyar nyelv eredetének megismerése. Körösi Csoma romantikusnak tűnő neki-buzdulásában sem álmait követte, nem délibábokat és mítoszokat kergetett, hanem éppen az eredetmítoszokat igazoló vagy cáfoló bizonyosságokhoz szeretett volna hozzájutni.

II. József nyelvrendelete, Herder jóslata olaj volt a tűzre. Ez a tűz volt aztán a nemzeti öntudat ébresztője, annak a folyamatnak az elindítója, amely már a következő század irodalmában, tudományában fényesen igazolta a magyar nyelv erejét. És amely hat évtizeddel később jogi, politikai státusát is rendezte: Magyarországon hivatalossá vált a magyar nyelv. Kevésbé ismert, hogy Kazinczynak ebben is része volt, leginkább az 1808-ban keletkezett *Tübingiai pályaműben* fejt ki ezzel kapcsolatos véleményét. „*A kérdéseket Bécsből tették ki – írja ebben –, és azt*

a feleletet várják, hogy a magyar nyelv béhozása veszedelmes és alkalmatlan. Már én nem bánom, akármit várnak és kívánnak: én megírtam, amit jó lélekkel mondani kellett, bátran, szabadon, de okosan. Bántásom nem lehet érte.” És hogy ezt ő maga sem csupán adminisztratív, jogi kérdésnek tekintette, a mai korra is érvényesen, de saját helyzetét tekintve óvatosan, így fogalmazza meg: „*Mely béfolysa van a nyelvnek a nemzeti karakterre, azt igen bőven meg tudnám mutatni, ha szabadon szólhatnék.*”

Az a korszakhatár, amelyről a nyelvtörténet csak néhány éve „ismerhette föl”, hogy a legújabbnak nevezett kor kezdete, 1919–1920. Ennek is most van évfordulója, a kilencvenedik. A korábbi évszázados folyamatok törnek meg ekkor: a folyamatos egységesülés, a felemelkedés, a kiteljesedés. Részben máig tartó kedvezőtlen folyamatok indulnak el annak következtében, hogy jelentős régiók magyar népessége kerül nyelvi, nyelvhasználatában is alárendelt helyzetbe, számára előnytelenül változó nyelvi környezetbe, az új országhatárok által nyelviileg is elszigetelve az anyaországtól és egymástól is. Fölerősödik és máig tart a környező államnyelvek expanziója a magyar rovására, az elszigeteltségnek szétfejlődés lesz a következménye, a nyelvhasználat korlátozásának a nyelv funkcionális szűkülése, fontos nyelvi regiszterek leépülése. A helyzet és a törvények kényszerében folyó kétnyelvűsödés, amelyben nagyon gyakran az anyanyelv szorul háttérbe és válik fölöslegessé, a nyelvhasználat tiltása vagy a megfélemlítés mind olyan tényezők, amelyek a nyelv feladását, a nyelvcsere eredményezik. Ebben a helyzetben nem sok eredménnyel járna sem a nyelv őrzése, sem önmagában a nyelv művelése. Amit ma tenni lehet, és tenni kell a nyelv megtartása érdekében: megalapozott nyelvi tervezés és annak megvalósítása, a fiatalokat átfogó anyanyelvi mozgalom és anyanyelvi nevelés, határozott, körültekintő nyelvpolitika.

Az évfordulóknak ez a nyelvhez fűződő szemléje nem zárható le még egy erdélyi személyiség és egy intézmény jubileumának említése nélkül. 150 éves évfordulókról van szó, olyanokról, amelyeknek első része még az említett korszakhatár előtti időszakhoz tartozik, második része már a kisebbségi korszakhoz. A személyiség Benedek Elek: 150 éve született, és 80 éve halt meg. Sokrétű életművéből két vonulat emelkedik ki: az egyik, az általánosabban ismert és egyetemesebb hatású, a történelmi hagyomány és a népköltészet közvetítése a gyermekek számára a magyar mondák és mesék feldolgozásával és kiadásával (1885–1896), valamint az általa szintén a gyermekeknek írt történelmi témájú könyveivel (1898–1914). A másik a színvonalas gyermekirodalom megteremtése a magyar irodalomtól elzárt Erdélyben. A *Cimbora* írókat és olvasókat nevelt, olyan olvasókat, akik aztán íróvá lettek, és mindezt

a húszas évek Erdélyében, amikor az iskolákból is egyre inkább kiszorult a magyar nyelv. A kényszerek ilyen példa nélküli helyzeteket teremtenek: 1922–1929 között a legjobb írók és költők tömörülnek a *Cimbora* és Benedek Elek köré, a gyermekeknek, a fiataloknak írnak, mintegy távlatot teremtve ezzel a jövőnek.

Az intézmény pedig, amelyről szó van, és amely méltán ünnepli jubileumát, az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Nevének megfelelően múzeumi intézményként hozza létre 1859-ben alapítója, gróf Mikó Imre. A cél az volt, hogy a régió értékei múzeumi, levéltári és könyvtári gyűjteményekbe kerüljenek, gondoskodjanak ezek feldolgozásáról, általában a tudományművelésről és a tudományos eredmények magyar nyelvű közvetítéséről. Ezek a szerepek, illetőleg e feladatok megvalósításának lehetőségei a történelmi fordulópontok szerint változtak, 1950 és 1990 között teljesen szüneteltek. A cél elsődlegesen az volt, hogy itt, Erdélyben az EME a legmagasabb szinten fogja össze a szellemi erőket, tartsa életben a tudományművelésben is az anyanyelv használatát, fordítson különös gondot az itt beszélt nyelvek és magyar táji változatok tudományos vizsgálatára. Mindez különösen a két világháború között vált fontossá, amikor sem magyar nyelvű egyetem, sem más tudományos intézet nem működhetett. 1990-ben hasonló szellemben éledt újjá, és noha már nem rendelkezik a létét megalapozó gyűjteményekkel és a működését biztosító ingatlanokkal, jövedelemforrásokkal, kutatásaival és kiadványaival egyre fontosabb szerepet játszik a régió tudományos életében.

A nyelv és a vele, benne élő művelődés történetében hosszú volt az út, amely Kazinczyhoz vezetett, és hosszú az is, amely tőle a mába. Lehet, csak szakmai konvenció kérdése, mi tekinthető, mit tekintünk korszakhatárnak, az élet kereteit jelző dátumok is olyan esetlegesek, mint amilyen esendő maga az élet. Az, ami mégsem vonható kétségbe, az maga a folyamat és a folytonosság, a művek és a személyiségek összegező és előre mutató szerepe. A magyar nyelv és művelődés félévezredes folyamatában Kazinczyt most úgy lehet tekinteni, mint aki középen állt, bátorított és kíméletlenül bíralt, példát és irányt mutatott. Nem mindig és mindenben követhető irányt. A magyar nyelv földrajzi terében is középen állt nyugat és kelet között már a maga korában is, és bizonyára ma is más fény vetül rá, ha más és más perspektívából nézzük, elemezzük. Az erdélyiek akkor is másképpen látták, noha a nyelvi vitákban számukra is ő volt a vitathatatlan tekintély. Nem lehet viszont kétséges – és erre éppen az aktuális évfordulók figyelmeztetnek –, hogy a nagyok és a legnagyobbak számára a nemzet szellemi erőit és értékeit gyarapító nyelv volt a lényeg. Most is így vagyunk ezzel, a Magyar nyelv évében.